

Szemponatok Szulejmán szultán 1541. évi magyarországi döntéseihez

Magyarország fővárosa, Buda 1541. augusztus 29-én a törökök kezére került. Szulejmán szultán immár harmadszor tisztelte meg jelenlétével Budát. 1526 majd 1529 után azonban a város most nem került vissza a magyarok kezére. Ahogy azt a Buda vesztét részletesen taglaló korabeli kompiláció megfogalmazta, „kincses Buda Szolimán terek császár keziben ... esett” mégpedig „nagy csalárd-sággal, kicsin gonddal, nem semmi okkal”.¹

A kutatás e fenti állítás szinte minden lényeges részletét hitelesítette már. Noha hosszú ideig úgy tűnt, pusztán Buda elfoglalásához kellett cselhez folyamodniuk a törököknek, ma már világos, hogy a „csalárdságra” nagyobb szükségük volt a várfoglalás diplomáciai előkészítésekor, mint a katonai akció lebonyolításakor.² Ez utóbbi esetben ugyanis elegendőnek bizonyult a budai bíró szándéktalan segítségének igénybevétele, a diplomáciai előkészület azonban szövevényes szálaival, látszólag ellentmondásokkal terhelt döntéseivel a Porta magatartását talányossá, kiszámíthatatlanná tette. És mindenképpen sikeressé. Ezért tűnhetett úgy, hogy Buda jól kimódolt elfoglalása már csak „kicsin gondot” okozhatott a törököknek.³ Azzal pedig, hogy Szulejmánt több ok indította döntése meghozatalára, mindenki egyetértett, akit lelkiismerete vagy politikai érdeke számvetésre késztetett.

¹ 1504–1566 Memoria rerum. Sajtó alá rendezte, az utószót és a jegyzeteket írta Bessenyei József. Bp. 1981. (a továbbiakban: Memoria rerum) 76.

² Buda török kézre kerülésének körülményeit, okait legutóbb Fodor Pál foglalta össze: Fodor Pál: Magyarország és a török hódítás. Bp. 1991. (a továbbiakban: Fodor 1991.)

³ A budai bíró, Turkovics Miklós szerepére: Memoria rerum 67.; Barta Gábor: Vajon kié az ország? Bp. 1988. (a továbbiakban: Barta 1988.) 97–98. Szerémi György szerint a magyarokat „sűrű csapásokkal” kellett kiszorítani a város kapujából: Szerémi György: Magyarország romlásáról. Bp. 1979. (a továbbiakban: Szerémi) 325.

Jelen tanulmány az említett „csalárdság” néhány mozzanatáról igyekszik a talányosság fátylát fellebbenteni. Reméli továbbá, hogy ennek segítségével olyan szempontokat tud kínálni Szulejmán 1541-es magyarországi döntéseinek értelmezéséhez, amelyek felé eddig talán kevesebb figyelem fordult.

A török legfőbb csalárdsága jól ismert. 1540 őszén elismerte az elhunyt Szapolyai János király örökösének annak csecsemő fiát, János Zsigmondot. Megerősítette őt az apja által uralt terület birtokában, s még arra is volt gondja, hogy a királyfi környezetét uruk iránti feltétlen engedelmességre és hűségre intse.⁴ Mindezek után alig egy esztendő múlva kis védencétől elvette királyságának székvárosát, s őt udvarával együtt országa keleti tartományába, Erdélybe rendelte. Tette még akkor is csalárdságnak minősült, ha tudjuk, hogy az érintettek szinte kivétel nélkül számítottak rá, féltek annak bekövetkeztétől. Habsburg Ferdinánd még ellenlábasának, János királynak az életében tartott attól, hogy a legközelebbi török hadjáratban Buda elveszik a kereszténység számára. Testvére, V. Károly is figyelmeztette Szapolyait 1540 áprilisában, hogy biztos értesülései szerint a törökök hódítani jönnek Magyarországra, s legfőbb céljuk Buda lesz.⁵ Jellemző módon mindez nem térítette el Ferdinándot attól, hogy a váradi egyezség értelmében megkísérelje birtokba venni régi-új országát. Makacssággal párosult naivitása hitelhette csak el vele, hogy szándéka megértő partnerre lel Szulejmánban.⁶ Látványosan ugyanez a makacsság és naivitás terheli a jánosista vezérkar számláját is. Fráter Györgyöt maga III. Pál pápa óvta attól, hogy Ferdinánd helyett Szulejmán szultánban keressen támaszt terveihez. Ezzel ugyanis csak alkalmat nyújtana a töröknek arra, hogy az országot a végső pusztulásba taszítsa, s a Balkán sorsára

⁴ Az 1540 októberi portai döntésekre: Szalay László: Szolimán és János Zsigmond 1540-ben. In: Szalay László: Adalékok a magyar nemzet történetéhez. Pest, 1859. (a továbbiakban: Szalay 1859.) 182–197.; Horváth Mihály: Útyeszenich Frater György (Martinuzzi bíbornok élete). In: Horváth Mihály: Rajzok a magyar történelemből. Pest, 1866. (a továbbiakban: Horváth 1866) 219–220.; Fodor 1991. 68–70.

⁵ Ferdinánd 1540. március 31-én kelt levele, illetve V. Károly 1540 áprilisi követutasítása: Lukinich Imre: Erdély területi változásai a török hódítás korában. 1541–1711. Bp. 1918. (a továbbiakban: Lukinich 1918) 13–14.

⁶ Ferdinánd egyidejűleg kísérelte meg diplomáciai úton és fegyveres erővel biztosítani magyarországi uralmát, remélve, hogy amíg a portán eléri hatalmának elismerését, addig katonái révén Buda birtokába juthat. Mindennek a korábbi szakirodalmat is összefoglaló leírását: Szántó Imre: Magyarország népeinek harca a török hódítók ellen. 1526–1541. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica. Tomus LXI. Szeged, 1977. (a továbbiakban: Szántó 1977) 76–79.; Ferdinánd bízott abban is, hogy a váradi egyezség beárulása a portán pusztán Szapolyaira fog rossz fényt vetni, ám e reményében is csalódnia kellett: Bárdossy László: Magyar politika a mohácsi vész után. Bp. 1992. 236–237. (reprint)

juttassa.⁷ A pápa intő szózatát Fráter a maga értelmezésében visszhangozva a szentatya segítségét kérte Ferdinánd megregulázásában. Szerinte ugyanis a Habsburg uralkodó országfoglaló törekvései ingerlik fel az oszmánokat, s hoznak veszedelmet a királyságra.⁸ A kölcsönös figyelmeztetésekből jól kiolvasható, hogy mind a Szapolyai tábor mind Ferdinánd környezete jó előre egymásra hárította egy olyan tragédia felelősségét, melytől tartottak, ám lehetőségével talán mégsem számoltak komolyan. 1541-re már mindkét fél megszokhatta, hogy kapcsolatát a fenyegető oszmán hódítás réme árnyékolja be. Egy olyan hódítás azonban, amely mindezidáig jelentősebb területfoglalásokban nem realizálódott.⁹ A Memoria rerum tudósítása szerint a magyar urak magabiztossága s hiszékenysége még akkor sem ingott meg, amikor néhány jószándékú török figyelmeztette őket: „az császár megfogja őket, és az Budát tőlek elveszi”.¹⁰ Megingathatatlan bizalmukat persze nemcsak az magyarázhatja, hogy a török hódítás veszélye lassan közhellyé merevedett tudatukban. Korábbi tapasztalataik ugyanúgy elaltathatták gyanújukat, mint a törökök mesterkedései. Még emlékezhetek arra, hogy a szultán eddig sem tartotta meg Budát, noha annak két ízben is birtokában volt. Ráadásul 1541-ben olyan embereket kerestetett, akik Bécs alá kalauzolják seregét. Márpedig 1529-es bécsi hadjárata során visszaadta Budát János királynak, így remélhető volt, hogy egy újabb Bécs elleni támadásnak 1541-ben sem lesz más következménye. Értesültek a magyarok arról is, hogy Szulejmán kintartásra buzdította őket Ferdinánd ostromló hadaival szemben. Hősiességükért tehát jutalmat s nem büntetést vártak. Fráter György és Török Bálint pedig egyenesen a csecsemő királyfi mellett betöltendő főhatalom megszerzésének és megerősítésének reményében várta Szulejmán érkezését.¹¹ Mindezzel együtt sem lenne azonban jogosulatlan a jánosisták magatartását tragikus

⁷ III. Pál pápa levele Fráter Györgynek, 1540. október 3.: Károlyi Árpád: Fráter György levelezése és egyéb őt illető iratok. Történelmi Tár 1878. 246–247.

⁸ Horváth 1866. 223–224.

⁹ Jellemző, hogy történetírásunk figyelmét is csak legutóbb hívta fel Szakály Ferenc arra, hogy a török hódoltság már a szerémségi várak elfoglalásával 1526-ban kezdetét vette. E területfoglalás jelentőségével mindaddig nem számolt a kutatás. Szakály Ferenc: Veszthely az út porában. Bp. 1986. (a továbbiakban: Szakály 1986) 119–121.

¹⁰ Memoria rerum 63., 66.

¹¹ Minderre: Memoria rerum 61–62., 87–88.; Verancsics Antal levele Szalánczi Jánosnak, 1540. október 12.: Verancsics Antal összes munkái. VI. kötet. Közli Szalay László. Pest, 1860. (a továbbiakban: Verancsics VI.) 150.; Szerémi 317.

hibának tartani, mögötte „politikai dilettantizmust” sejteni.¹² Főleg, hogy az egyik főszereplő, maga Fráter György is élete egyik legnagyobb hibájának ismerte el Buda török kézre jutását.¹³

Tiszteletben tartva a barát „beismerő vallomását”, a fentiekben előszámlált körülményeken felül nem haszon nélküli néhány olyan szempont felvillantása, amely Fráterék kitartását további, eddig talán kellően figyelembe nem vett érveléssel magyarázza. Mindenekelőtt természetesen kell tartanunk, hogy a legsúlyosabb vád mindenkor azt érheti, aki egy adott helyzetben a legtöbb előnyt élvezi, abból a legnagyobb hasznot húzza. Viszonylagosan bár, de 1541-ben épp Fráter György volt az, aki veszteségei mellett némi nyereséget is elkönnyelhetett magának: a kiskorú János Zsigmond gyámja s az ország kormányzója maradhatott. Azzal már Budán, a szultán megérkezése előtt tisztában lehetett, hogy mindezért az árulás bélyegét fogják rásütni.¹⁴ Az ország és az egész kereszténység elárulásának bélyegét. Amikor azonban szembesülnie kellett az első szemrehányásokkal, felettébb megfontolt választ adott az őt kérdőre vonó Izabella királynénak. Véleménye szerint ugyanis „azonképen is gonoszban jártuk volna, ha az terek mitőlünk is, németektől is vette volna a Budát.”¹⁵ (kiemelés tőlem — LJ) Úgy véljük, válaszában eddigi politikusi pályájának minden hasznosítható tapasztalata benne foglaltatott.

Nem kétséges ugyanis, hogy mint a Szapolyai János és Ferdinánd király közötti váradi békeszerződés egyik megalkotója, tisztában lehetett azzal, hogy a szultán nem nézi jó szemmel, ha nélküle alkudoznak annak az országnak a sorsáról, amelyet ő a sajátjának tekint.¹⁶ Ám abban is bízhatott, hogy Szulejmán csak a legvégső esetben vonja meg bizalmát a Szapolyai udvartól. Amint az már többször bebizonyosodott, az 1528-as török-magyar megegyezésben kifejezésre juttatott „érdekközösség”¹⁷ komoly szakítópróbákat is képes volt kiállni. Szulejmán ugyan-

¹² Fodor 1991. 84.

¹³ Szántó 1977. 82.; Barta 1988. 100.

¹⁴ Izabella királyné még Szulejmán megérkezése előtt gyanúsította meg azzal, hogy Budát a töröknek tartja: Memoria rerum 52.

¹⁵ Memoria rerum 73.

¹⁶ Fráter György szerepére a váradi egyezmény megkötésében: Horváth 1866. 131–132., 151.; portai kegyvesztettségére is utalhat, hogy nem bátorkodott János király megbízásából Konstantinápolyba menni 1540-ben. Szerémi 311–312.

¹⁷ Laski Jeromos 1527 végén és 1528 elején folytatott konstantinápolyi tárgyalásaiból világos, hogy Szulejmán is megtalálta a maga számítását Szapolyai elismerésében és megerősítésében, másképp elképzelhetetlen, miért tanúsított olyan megértést irányában. Szalay László: János király és az európai hatalmasságok.

úgy nem bosszulta meg Lodovico Gritti halálát (1534), mint ahogy a már 1539 végén tudomására jutott váradi békéért sem vett elégtételt Jánoson. Úgy tűnt tehát, hogy a jelzett érdekközösség alapfeltételei és idővel kialakult szabályai mindeddig nem sérültek meg véglegesen. Amint arra legutóbb Fodor Pál utalt, Szulejmán szultán János országlása alatt megtanulta, milyen fontos összetartó ereje van egy legitim uralkodónak.¹⁸ Nem lehetett véletlen, hogy az 1529-es hadjáratáról beszámoló győzelmi irat (fethnáme) szinte külön magyarázatot szánt a magyar királyi korona legitimizációs erejének.¹⁹

Néhány jel arra utal, magyar részről is tisztában voltak azzal, milyen biztonságot nyújt számukra az oszmánok felé uralkodójuk iránti engedelmességüknek és belső egységüknek, egyetértésüknek megőrzése. Frangepán Ferenc kalocsai érseknek 1531-ben tudomása volt a török azon ígéretéről, mely szerint „ha a magyarok mindnyájan alávetik magukat Jánosnak, vagy másnak, aki a porta kegyeit bírja, az országot örök időkre megkíméli támadásaitól.”²⁰ János király is azzal próbálta

In. Szalay 1859. 93—125.; Barta Gábor: A Sztambulba vezető út. Bp. 1983. 172—173.; Tóth Sándor László: Megjegyzések a „szulejmáni ajánlathoz” (A török Porta magyarországi politikája 1526—1529). Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica. Tomus LXXXVI. Szeged, 1988. 35.

¹⁸ Fodor 1991. 68—70., 77.

¹⁹ 1527-ben Ibrahim nagyvezír még arról oktatta ki Laski Jeromost, hogy oszmán jogfelfogás szerint a koronázás még nem biztosít legitim uralkodást, főleg olyan országban nem, amelyet egyszer már szerencsétlenül a padisah lovának patkója, ahol a szultán már egyszer álomra hajította a fejét, s a pénteki imát is elmondták az ő nevére. Szalay 1859. 103—104.; Az 1529-es fethnáme már megértőbb: „korona néven ismeretes királyi korona, ... melyet míg a Magyarország királyságára törekvők hatalmukba nem ejtenek, addig királyi címet nem használhatnak.”: Török hadak Magyarországon 1526—1566. Thury József fordítását válogatta, jegyzeteit bővítette Kiss Gábor. Bp. é. n. 205.; a korona szerepéről és a róla vallott oszmán felfogásról: Fodor 1991. 142—143.

²⁰ Magyar Országgyűlési Emlékek. I. kötet. 1526—1536. Szerkesztette: Fraknói Vilmos. Bp. 1874. 319. A török politika szándékai némiképp más megvilágításba kerülnek azon adatok fényében, melyek szerint a porta a magyarok egyetértéséhez kötötte bármely önjelölt király, főkapitány vagy fejedelem támogatását. Ezidáig ugyanis e támogatást úgy értelmezte történetírásunk, mint amelynek segítségével a porta sikerrel erősítette a török orientáció gondolatát a magyar társadalomban, s elmélyítette annak megosztottságát. Lásd erre: Szakály 1986. 128—135.; s az ő nyomán Fodor 1991. 21. Valójában úgy tűnik, mintha a porta a törökpárti magyar társadalom egységét igyekezett volna biztosítani azzal, hogy támogatását csak olyanoknak ajánlotta, akik ezt az egységet, mint irányukban megnyilvánuló közös akaratot bírták. Az is feltűnő, hogy erre a politikára épp akkor kényszerült a török, amikor uralma megrendülni látszott, befolyása veszélybe került: így az 1529-es bécsi hadjáratot követő „királytalan országgyűlések” kapcsán, vagy — mint látni fogjuk — 1540 őszén, amikor Szapolyai halála okozott bizonytalanságot; de akad erre példa később, a tizenöt éves háború idején is, amikor a porta szívesen támogatott átmenetileg minden önjelöltet, ha bírták a társadalom többségének bizalmát. Lele József: Erdély a tizenöt éves háborúban és a porta. Egyetemi doktori érteke-

elhárítani magáról az oszmánok haragját, hogy intette őket: neheztelésük csak híveinek táborát gyengíti, azok eddigi hűségét és egyetértését kezdi ki, aminek maguk is kárát látnák.²¹ Jellemző, hogy a Budát megtartó Szulejmán indokai között első helyen említette a jánosisták meghasonlottságát. Eszerint Izabella királynőnek rótta föl, hogy „az urak, ki környüled vadnak, igyenetlenek önköztek, tehozzád engedetlenek”, sőt megbízhatatlanok, mint azt a Ferdinándhoz átpártolt Perényi Péter és Frangepán Ferenc esete bizonyította.²²

Mindezek fényében talán megkockáztatható, hogy Fráter György nem számított rosszul, amikor úgy vélte, Szulejmánnak változatlanul szüksége lehet olyan politikai partnerre, akire magyarországi uralmát eddig is rábízhatta. *A jánosista tábor* — Fráter korábban idézett megjegyzése értelmében, s reményei szerint — *a magyar államiságot óvta*, mert úgy vélte, ha a váradi egyezmény szellemében Ferdinánd alatt egyesül Magyarország, úgy nem maradhat részese egy esetleges újabb hatalmi osztozkodásnak. Szulejmán a jánosistákat és a habsburgiánusokat is ellenségnek tekintve maga rendezkedik be. E veszély realitását az óbudai török táborban törtétek meggyőzően igazolják. Az Izabella királyné szervitora jóvoltából fennmaradt tudósítás szerint Szulejmán tanácsában komolyan fontolgatták annak lehetőségét, hogy János király csecsemő fiát Konstantinápolyba viszik, a jánosista urakat pedig egyszerűen lefejezik.²³ A jánosista Magyarországot teljesen kiiktató, tisztán katonai rendezés lehetősége sejtett föl. Ám végül mégiscsak Fráter reménye teljesedett be, ha nem is maradéktalanul. Szulejmán a Szapolyai udvar meghagyásával újólág hitét tett eddig követett magyarországi politikája mellett. Ebbe azonban már belefért a Szapolyai uralom meghagyása mellett annak jelentős területi és személyi „megcsonkítása” is.

Jól ismert, ám kevésbé elemzett tény, hogy Szulejmán szultán 1541-es magyarországi hadjárata során nem pusztán Buda várának elfoglalását határozta el, hanem ezzel együtt több fontos kérdésben is döntött.²⁴ Fodor Pál tette közzé azt az osz-

zés. Kézirat. Szeged, 1993. 159—160.

²¹ Szapolyai levele I. Szulejmánhoz, 1538. augusztus 18. Török-magyar oklevéltár 1533—1789. Gyűjtötte: Karácson Imre. Szerkesztették: Thallóczy Lajos, Krcsmárik János, Szekfű Gyula. Bp. 1914. 32.

²² Memoria rerum 70—71., 83.

²³ Porembski Péternek, Izabella titkárnak levele magyar fordításban: Magyar történeti szöveggyűjtemény. 1526—1790. Szerkesztette: Sinkovics István. I. kötet. Bp. 1968. (a továbbiakban: Porembski) 33—41. vö.: Fodor 1991. 70—71. 113. sz. jegzet.

²⁴ Erre utal a tanulmány címében használt többes szám.

mán dokumentumot, amely alig egy héttel Buda birtokbavétele előtt készülhetett, s amelyben magyar urak és váraik, birtokaik nevei sorjáznak, mintegy a magyarországi török foglalás előzetes haditerveként. Ezzel kapcsolatban fogalmazta meg az irat kiadója, hogy az oszmánok valószínűleg egyszerre gondolkodtak területben és személyekben, amikor magyarországi lehetőségeiket számba vették.²⁵ E megjegyzés után azonban maga is jórészt az oszmán foglalás területi vonatkozásaival foglalkozott, megnyugtatóan tisztázva, mi maradhatott meg a Szapolyai-ház kezén. A személyeket érintő döntésekről pusztán néhány elejtett megjegyzése tájékoztat.²⁶

Noha az egyes, 1541-ben fontos szerepet játszó személyekről külön-külön meglehetősen sokat tudunk, az mindeztől nem nyert kellő megvilágítást, hogy szerepüket valamennyien ugyanazon „nagy színjátékban”, Buda török elfoglalásában játszották illetve játszhatták el. Így jól ismert, hogy a csecsemő János Zsigmond mellé Szulejmán is Fráter Györgyöt állította gyámul, s őt rendelte az ország megmaradt kormányzatának élére is, amivel mintegy teljesítette János király hasonló értelmű végakarátát. De nem ismeretlen Petrovics Péter és Török Bálint sorsa sem: az előbbi az általa addig is uralt temesi ispánságot kapta szandzsákul, míg az utóbbi élete végéig nyögte rabságát Konstantinápolyban.²⁷ A sort Maylád István zárhatja, bár időben az ő sorsa tisztázódott legkorábban. 1541. július 20-án Fogaras vára alatt foglyul ejtették őt az oláh-török seregek.²⁸

Amint tudjuk, hogy óbudai táborában *Szulejmán* a kiosztandó területekről sem döntött könnyen, bizonyos, hogy *elhatározásainak személyi vonatkozásai sem voltak pillanatnyi ötlet szülöttei.*²⁹ A komolyabb megfontolás persze nem lehetett

²⁵ Az irat keletkezésének idejét és célját tisztázta: Fodor 1991. 87–105.

²⁶ Fodor 1991. 105–106.; 114.

²⁷ Poremski 40., *Memoria rerum* 72., 74–76.; Török Bálint sorsára: Bessenyei József: A Héttorony foglya Török Bálint. Bp. 1986. (a továbbiakban: Bessenyei 1986) 93–97. Werbőczy Istvánt Budára rendelte Szulejmán, mint a „magyarok bíráját”. Barta Gábor: Egy magyar politikus a középkori Magyarország széthullásának éveiben. (Werbőczy István kancellár, 1526–1541). In: Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából. Szerkesztette: Rúzsás Lajos és Szakály Péter. Bp. 1986. 320.

²⁸ Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Első kötet. 1540–1556. Szerkeszti: Szilágyi Sándor. Bp. 1875. (a továbbiakban: EOE I.) 27–29.; *Memoria rerum* 80–82.; Majláth Béla: Maylád István. Bp. 1889. (a továbbiakban: Majláth 1889) 104–107.

²⁹ A területi döntések változására: Fodor 1991. 105–106., 108–110.; a személyi döntések mögött meghúzódó megfontolásokra utalhat Szulejmán 1550 júliusában kelt levele, amelyben előszámlálja, miért rendelte épp Fráter Györgyöt Izabella és a kis János Zsigmond mellé. Eszerint tudta róla, hogy hatalmát, rangját, javait János királynak köszönheti, s így elvárható hűsége annak árvái iránt. De bízott Szulejmán abban is, hogy mint barát megveti a világi hiúságokat, s csak a királyi ház gyarapodására fog gondolni.:

biztosítéka a tökéletes megoldásnak, ám a szultán lassan megtanulta, hogy ez utóbbiról magyarországi politikájában le kell mondania.

Amint arra már Lukinich Imre figyelmeztetett, a területi döntések kapcsán „a szultáni akarat egyszerű kinyilvánítása ... korántsem teremthetett új rendszert a zavaros birtokviszonyokban.”³⁰ Így a Budán berendezkedő török helyőrség lényegében hátország nélküli, merészen előretolt bástyája lett a magyarországi török uralomnak, s nem volt biztos az sem, vajon a János király életét az utolsó pillanatokban is megkeserítő Erdély jószívvel fogadja-e be a Szapolyai-ház maradványait.³¹ Végso soron az 1541-ben hozott személyi döntések sem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket, hisz 1551-ben épp Fráter György lesz az, aki Szulejmán kitartó ellenlábásának, Habsburg Ferdinándnak átadja a tíz évvel korábban gondjaira bízott országot, Erdélyt.

Amint Fráter Györgynek már Buda oszmán kézre kerülése miatt is el kellett szenvednie az őt ért vádaskodásokat, nem kímélték riválisai és ellenfelei akkor sem, amikor az 1541-ben török fogságba esett két főúr, Török Bálint és Maylád István sorsáról kellett számot adnia. Az ebben a kérdésben felettébb óvatosan fogalmazó Horváth Mihály sem tudta eloszlalni a barátira terelődő gyanút, akinek Bálint úr lefogásában ugyanúgy része lehetett, mint abban, hogy Maylád élete végéig nem szabadulhatott konstantinápolyi fogságából.³²

A már idézett Memoria rerum szerint „egy felől Barát más felől Terek Bálint, mindenik titkon egymástul kívánja vala az király fia és az ország gubernátorságát”, s céljuk elérése érdekében „terekhöz fogának dolgokat”. Szulejmán megértő partnere lett mindkettőjüknek, ám biztatásait „titkon és különképen” adta, gondosan ügyelve így arra, hogy színvallása ne okozzon nyílt ellenségeskedést a „jelöltek” között.³³ Kétségtelen, hogy *Buda megtartásában a szultán ugyanolyan hasznát vette Török Bálint vitézségének, mint Fráter György diplomáciai fortélyainak. A*

EOE I. 308—309. Összevetve Fráter „erényeit” riválisával, Török Bálinttal, feltűnő, hogy török szempontból valóban alkalmasabb ember volt, mint a pártváltozásairól hírhedt, s folyton a maga javait gazdagító Bálint úr.

³⁰ Lukinich 1918. 36.

³¹ Maga Izabella sem szívesen hagyta el Budát, s nem könnyen állt rá arra sem, hogy székhelyét Erdélybe tegye.: Izabella levele Lippáról a krakkói palatinusnak, 1541. november 19. Documente privitoare la Istoria Ardealului, Moldovei si Tarii-Romanesti. Volumul I. 1527—1572. Publicate de Dr. Andrei Veress. Bucuresti, 1929. 25.; Veress Endre: Izabella királyné 1519—1559. Bp.1901. (a továbbiakban: Veress 1901) 206—209.

³² Horváth 246.; a kortársak gyanakvására: Barta 1988. 98.

³³ Memoria rerum 87.

Memoria rerum azt is tudni véli, hogy a vetélkedésben, „ha az Buda dolga más módon leszen vala, az barát hátramarad vala”.³⁴ Fráter ki is használt minden lehetőséget, hogy a szultánnal személyesen tárgyalhasson. Aggodalma nem lehetett alaptalan, hisz János király első embereként valamennyi korábbi döntés (így például a váradi egyezmény megkötése) felelősségét vállalnia kellett, s az is korán kiderült, mennyire nem szívlelik egymást Szapolyai özvegyével, Izabellával, így annak jóindulatára sem építhetett.³⁵ Amint tehát valószínűsíthető közreműködése a szultán területi döntéseinek meghozatalában, úgy érdekében állott a személyekre vonatkozó döntések befolyásolása is. Így valóban szorgalmazhatta Török Bálint lefogását, s biztosíthatta magának a szultán kegyét s vele hatalma megerősítését.

Nem volt azonban abban a helyzetben, hogy kizárólag az ő akarata érvényesüljön. Szulejmán is meg kellett, hogy találja a maga számítását. Bessenyei József számos olyan megfontolást mérlegelt, amely a szultánt Török Bálint lefogásában vezérelhette. Számba vette Bálint úr híres-hírhedt ingatagságát, az oszmánokat sértő kijelentéseit s legfőképp birtokai fekvését, amelyek a Duna menti török felvonulási út biztonságát veszélyeztethették.³⁶ Ám Török Bálint fogságra vetése más szempontból sem volt haszon nélküli a padisah számára. Elméletileg végezhetett volna vele még Budán, ahol tettek is neki ilyen értelmű javaslatot főemberei, hűvítve a kivégzendők sorát az egész jánosista vezérkarral.³⁷ Ám Szulejmán nem ezt tette. Helyette lefogatta és élete végéig rabságban tartotta. Úgy véljük, mindezzel végső soron a Szapolyai-ház hűségét igyekezett biztosítani, különösképpen pedig György barát hajlandóságát erősíteni a török érdekek kiszolgálása iránt. *Török Bálint így lényegében a Szapolyai-ház hűségének zálogaként a törökök túsza lett.* Fráter György minden bizonnyal értette az üzenetet, noha ezidáig egyetlen alkalmat ismerünk, amikor a Fráter–Török Bálint csere lehetősége felmerült. Jellemző, hogy mindez épp abban az esztendőben történt, amikor György barát hitele jelentősen megromlott a portán. Ezért írhatta somlyai Báthori András 1550. szeptember 24-én, hogy az erdélyiek örömmel szolgálnának a szultánnak, ha „Török Bálintot elereszti, hát kincstartónak fejét béküldik” helyette.³⁸

³⁴ Memoria rerum 87.

³⁵ Fodor Pál megfigyelése szerint Fráter legalább három alkalommal tárgyalt külön is a szultánnal: Fodor 1991. 110–111. 176. sz. jegyzet.

³⁶ Bessenyei 1986. 98–99.

³⁷ Porembski 38.

³⁸ Veress 1901. 307.

A Török Bálintot terhelő és az oszmánokat aggasztó vádak között Bessenyei József a Bálint urat Maylád Istvánnal összefűző szálakat is megemlítette. Eszerint „Maylád mozgalmát veszélyesnek ítélték a Portán, fel is léptek ellene.”³⁹ Kettejük kapcsolata persze önmagában nem gerjesztette volna fel a török haragját, hisz épp Török Bálint volt az, aki János király parancsából — igaz meglehetősen kényszeredetten — ostrom alá vette Mayládot Fogarasban.⁴⁰ Sorsuk hasonlósága mégis arra figyelmeztet, hogy az 1540–41-es erdélyi eseményeket, s benne Maylád tevékenységét s a vele kapcsolatos török magatartást ugyanúgy az 1541-es szultáni döntések részének kell tekintenünk, mint az eddig előszámlált körülményeket.

Török Bálint és Maylád István sorsa ugyanis 1541-ben és a következő években nemcsak hasonló volt, de szinte teljesen összeforrt. Mindkettőjüket csellel vetették fogságba, s életben is hagyták, amíg az árnyékvilágból ki nem szólította őket az Úr — mégpedig ugyanabban az esztendőben, 1550-ben. Ez utóbbi ugyan pusztán a véletlen műve lehetett, azt azonban a kortársak is tudták, hogy akad még egy szál, mely összeköti őket: mindketten Fráter Györgyben tisztelhettek legtekintélyesebb s egyben legádázabb ellenfelüket. Bár azt nem tudjuk bizonyítani, hogy Maylád lefogásának terve, mint „finoman szőtt háló szálai csak oly élesesű ember kezében összpontosulhattak”, mint amilyen Fráter György volt,⁴¹ az kétségtelen tény, hogy kiszabadítását inkább akadályozta, mint segítette. Hiába esedezett hát Maylád felesége a barát segítségéért, Fráter meggyőződéssel vallotta, hogy Maylád István hazatérése csak „igenetlenséget és viszhavonást” idézne elő az országban. Érvelése persze nem fedhette el viselkedésének valódi okait, melyeket az árvaságra jutott asszony így összegzett: „Kincstartó uram penég szegény uramnak az előtt halálos ellensége volt”.⁴²

Nemcsak Török Bálint és Maylád sorsának feltűnő hasonlósága az, amely az Erdélyben történeteket az 1541-es budai események elválaszthatatlan részévé teszi. A török magatartása is e kapocs szilárdságát erősíti. 1540. szeptember 21-én a berethalmi gyűlésen egy bizonyos Szinán nevű csausz lepte meg azzal az erdélyi

³⁹ Bessenyei 1986. 99.; A Maylád—Balassa-féle szervezkedéssel önálló tanulmányban legutóbb Szabolcsi József foglalkozott: Az 1539–41. évi rendi mozgalom oka és céljai. Századok, 1970. 300–320. (a továbbiakban: Szabolcsi 1970)

⁴⁰ Majláth 1889. 79–80.;

⁴¹ Majláth 1889. 105.

⁴² Maylád Istvánné levelei Nádasdy Tamáshoz, 1546. március 18. és 1548. június 20.: Nádasdy Tamás nádor családi levelezése. Szerkesztették: Károlyi Árpád és Szalay József. Bp. 1882. 123–124., 135.

rendekeket, hogy ura, Szulejmán Maylád Istvánt rendelte számukra fejedelemnek.⁴³ 1541 tavaszára azonban nagyot fordult a szerencse kereke. A május 25-én tartott rendi gyűlésen az újabb török követ már a János Zsigmond iránti hűségre intette az erdélyieket, tudtukra adva, hogy Szulejmán az országot János király fiára bízta.⁴⁴

Nem kis fejtörést okozott eddig sem, hogy a Porta látszólagos következetlenségére, pálfordulására magyarázatot találjon a kutató. Egyszerű megoldásnak tűnt hinni Verancsics Antal gyanújának, aki már 1540 októberében kételkedett abban, vajon Szinán valóban Szulejmán követeként szólt-e az erdélyiekhez, vagy pusztán Maylád vesztegette meg. Ez utóbbit igazolhatta, hogy Verancsics arról is tudott, miszerint nemcsak Erdélyben, de Budán is járt török követ, aki azonban egészen másként tolmácsolta a szultáni akaratot, mint erdélyi társa. Könnyeivel küszködve bizonygatta, hogy ura senki másnak nem adja Magyarországot, csak János király fiának.⁴⁵

Úgy tűnik, a Porta magatartása sem csak 1541 tavaszára tisztázódott. Noha mindeddig a májusi nagysejki diétán felolvasott szultáni parancsot tekintette a kutatás Maylád portai kegyvesztettsége első határozott jelének, egy újabban előkerült oszmán forrás tanúsága szerint Szulejmán szultán már 1540 szeptember közepén döntött.⁴⁶ Ekkor kelt ugyanis az a Mayládnak címzett levele, amelyben a magyar előkelők hozzá érkezett követeinek kérésére hivatkozva Szapolyai fiát, „Istvánt” ajándékozta meg kegyeivel. Őt ismerte el János király örökösének, s az

⁴³ EOE I. 11–12. Már Szilágyi Sándor is úgy vélte, hogy Szinán „túllépte küldetése hatáskörét”, s Maylád nyerte meg ügyének. L. még Szilágyi Sándor: Mayláth István bukása. In: Uő. Történeti rajzok. Bp. 1880. 8.; Legtöbb kutató osztja ezt a nézetet: Horváth 1866. 208.; Lukinich 1918. 28–29.; Majláth Béla szerint azonban „nem lehetetlen ..., hogy ezen eljárása a portának diplomáciai fogás volt, mellyel Ferdinánd, Izabella és Maylád reményeit féken tarthatá”. Szabolcsi József azt is lehetetlennek tartotta, hogy Mayládék 1540 tavaszán segítséget kértek a töröktől és vállalták volna azok fennhatóságát. Szabolcsi 1970. 309., alább azonban elismeri ennek lehetőségét: Szabolcsi 1970. 316.; Noha elemzésünk nem kívánja meg, hogy ebben a kérdésben állást foglaljunk, jelezniünk kell, hogy a porta oldaláról szemlélve a kérdést Fodor Pál véleményét osztjuk, aki szerint noha Szulejmán nem foglalkozott egy vazallus Kelet-Magyarország vagy Erdély gondolatával, 1540 októberéig külön ügyelni kellett Erdélyre is. Fodor 1991. 117–118.

⁴⁴ EOE I. 23–24.

⁴⁵ Verancsics levelei Szalánczi Jánosnak (1540. október 12.) és Izabellának (1540. október 13.): Verancsics VI. 151., 156.

⁴⁶ EOE I. 24.; az 1540 szeptemberében kelt szultáni levelet kiadta: Anton C. Schaendlinger: Die Schreiben Süleymans des Prachtigen an Vasallen, Militarbeamte, Beamte und Richter aus dem Haus-, Hof- und Staatsarchiv zu Wien. Transkriptionen und Übersetzungen. Wien, 1986. 3–4.; Fodor 1991. 118.o. 189. sz. jegyzet.

iránta való hűségre intette az erdélyi vajdákat, Mayládót és Balassa Imrét. Parancsának szavaiból azonban arra is következtethetünk, *nem lehetett eleve és határozottan elutasító Mayláddal szemben*. A Szapolyai János halála után hozzá forduló István vajda adófizetés ellenében kérte magának Erdélyt, s Szulejmán — levele szerint — legalább is tárgyalhatott vele erről. Szapolyai fia mellett ugyanis csak azt követően döntött, hogy Mayláddhoz küldött követe (Juszuf csausz) és az őt kísérő erdélyi megbízott (bizonyos Lázár nevű) semmitmondó válasszal érkezett vissza Erdélyből. Noha Szulejmán Erdélybe küldött üzenetének tartalmát ezidáig nem ismerjük, *nem lehet kizárni, hogy a János halála (1540 július) és az idézett szultáni levél megírása (1540 szeptember) közti időben nem zárkozott el élesen Maylád felajánlkozása elől*. Lehetett hát némi alapja azoknak az 1540 októberére datálható híreknek, melyek szerint Mayládnak megvoltak a portai összeköttetései, s Erdély elszakadásával, valamint török függésbe kerülésének veszélyével Magyarországon és Bécsben is számoltak. Verancsics Antal például tudott arról, milyen hírekkel traktálta Maylád István a török főembereket. Az erdélyi vajda remélte, ha elhiteti, hogy János király úgy halt meg, hogy nem hagyott fiú örököst maga után, több keresnivalója lehet a Portán, ahol bizonynyal mérlegelik, kit állíthatnak János örökébe. Budán a János Zsigmond mellett esküdöző török követ egyik feladata épp az volt, hogy meggyőződjön róla, van-e fia Szapolyai Jánosnak.⁴⁷ Úgy tűnik, teljes bizonyosságot nem szerzett róla, mert Szulejmán még az óbudai táborban is szűkségét látta annak, hogy kezét a csecsemő „természetére” tegye.⁴⁸ A fent jelzett és feltehetően jól működő portai kapcsolatai nélkül Maylád nem tudta volna elbizonytalanítani a Portát János király utódával kapcsolatban.

1540 októberében kelt utasításában Habsburg Ferdinánd is világosan kifejtette Erdélybe rendelt követei előtt, milyen veszélyekkel jár a török befolyás megerősödése Erdélyben. Eszerint az oszmánok még akkor is az ország romlására törnek, ha a János király újszülött gyermeke iránti engedelmességre intenék az erdélyieket. Ha pedig valamely kormányzóra (alicui prefecto) bízják az országot, úgy az biztosan Havasalföld sorsára jutna.⁴⁹

A Memoria rerum által megőrzött feljegyzések arról árulkodnak, hogy ez utóbbi változást a Portán nem fogadták merev elutasítással. Szulejmán eszerint „fílti is

⁴⁷ A Maylád által keltett hírekre l. Verancsicsnak a 45. sz. jegyzetben idézett leveleit.

⁴⁸ Memoria rerum 65.

⁴⁹ EOE I. 50.

vala, hogy ha remínsígben nem tartatnának ötet (ti. Mayládót — LJ), kétsígben esnők és az Ferdinandus királyhoz hajolván, az országot is neki adhatná.”⁵⁰ Paradox módon e reménység halvány meglétére utal az is, hogy Maylád még 1541 júliusában is elhitte Bali bégnek, a „császár elvígezte, őneki erdélyi fejedelemséget megadni”.⁵¹

Azaz a szultán lényegében azonos módon viszonyult a Szapolyai János halála után kialakult magyarországi helyzethez, legyen akár Budáról akár Erdélyről szó. Ahogyan elismerte János Zsigmond örökösödési jogát 1540 őszén, ugyanolyan megfontolásból támogathatta ideig-óráig Maylád törekvéseit is. Mindkettővel azonos célt szolgálhatott: *a jánosista ország belső békéjének és egységének megőrzését, mégpedig a törökpártiság jegyében*. Az egymás szándékait is keresztező, a Szapolyai országrészt belső háborúval fenyegető hatalmi versengés vitorlájából csak úgy lehetett kivonni a szelet, ha az érintettek terveik külső támaszát ugyanott remélhették: a portán. Amint azt Fodor Pál találóan megjegyezte, 1540–41-ben az oszmánoknak ugyancsak nagy szükségük volt egyik leghatásosabb fegyverükre, a színlelésre, hitegetésre.⁵² A porta politikájából az is világosan kitűnik, mennyire nem gondolkodtak a törökök Erdélynek, mint önálló államnak a lehetőségében. *1541. augusztus 29-e felől szemlélve taktikájuk azonos volt mind Buda, mind Erdély esetében*. Következtesen támogattak minden jánosista jelöltet, hogy aztán kegyüket szinte azonos módon vonják meg valamennyitől.

Miért nem ismerték fel Budán, hogy Erdélyben 1541 júliusában a törökök főpróbát tartottak 1541. augusztus 29-e előtt? Miért nem okult a Szapolyai kormányzat Maylád sorsából? Ha e tanulmány nem is adhatott végleges választ e kérdésekre, elemzése talán egy lépéssel közelebb vitt a szultáni döntések értelmezéséhez, és a vele szembesülni kénytelen magyar politika helyzetének jobb megértéséhez.

⁵⁰ Memoria rerum 78.

⁵¹ Memoria rerum 78.

⁵² Fodor 1991. 72.